Recenze

FRANZ ROTHENBACHER, *The Central and East European Population since 1850*, Basingstoke: Palgrave Macmillan 2012, 1491 s.

V letošním roce se ke čtenářům dostává již třetí díl řady *Mannheimského centra pro evropský sociální výzkum* pojednávající o vývoji evropské populace ve druhé polovině devatenáctého a dvacátého století. Autor všech tří dílů Franz Rothenbacher odvedl vskutku mravenčí práci již v předchozích dvou svazcích věnovaných západní Evropě a z Evropy středovýchodní zahrnující pouze Polsko, Československo a Maďarsko. První díl jeho sbírky statistických dat s rozsáhlým úvodem vyšel v roce 2002 pod názvem *The European population 1850–1945* a svazek druhý v roce 2005 pod názvem *The European Population since 1945*. Třetí svazek „The Central and East European Population since 1850" (Palgrave Macmillan 2013, 1491 s.) je svým rozsahem největší a je zřejmé, že autor se při práci na prvních dvou svazcích výrazně zdokonalil ve svém řemeslu. Podle autorova vyjádření nebyl původně tento svazek vůbec plánován a teprve rozšíření EU na východ vzbudilo potřebu se podívat i tímto směrem a napsat ještě jeden svazek k prvním dvěma.

Třetí díl zahrnuje Pobaltí, Rusko, Bělorusko, Ukrajinu, jihovýchodní Evropu (s výjimkou Řecka, pojednaného v předchozích dvou svazcích) Turecko, Kypr a Maltu. Publikovat statistická data o takto heterogenním souboru bylo velmi náročným úkolem. V regionu se během 20. století často měnily hranice, statistická šetření byla prováděna někde častěji, jinde méně často a jejich kvalita byla mnohdy velmi nízká. Přesto je možné konstatovat, že se Rothenbacherovi podařilo tentokrát z dostupných statistik v rámci daných možností vytěžit maximum. V prvním svazku věnovaném „Evropě" v letech 1850–1945 byly zklamáním kapitoly o Československu a Polsku, neboť se nepokusily čtenáře seznámit s demografickým vývojem v budoucích teritoriích těchto zemí v 19. století a nabídly čtenářům data až od doby, kdy tyto státy začaly existovat. Přitom statistická šetření např. z českých zemí nebo z rakouského a pruského Polska patří k plně srovnatelným se statistikami z Německa v té době, a navíc máme k dispozici kvalitní sekundární literaturu vydanou ještě před Rothenbacherovou prací.[1] Čtenář

1 Např. LUDMILA FIALOVÁ a kol., *Dějiny obyvatelstva českých zemí*, Praha 1996; VLADIMÍR SRB, *Tisíc let obyvatelstva českých zemí*, Praha 2004; nebo ANDRZEJ JEZIERSKI, ANDRZEJ WYCZAŃSKI, *Historia Polski w Liczbach*, Warszawa 2003.

se při čtení prvního Rothenbacherova svazku mohl divit, proč statistiky království Uherského přešly plynule v post-trianonské Maďarsko, zatímco statistiky o „Československu" začínaly až rokem 1920. Navíc, ačkoli byla práce vydána v roce 2002, autor stále pracoval s kategorií Československa, ačkoli bylo tedy možné již pracovat s oddělenými republikami a v případě ČR rozšířit statistická data až do 19. století. Taktéž v případě Polska bylo možno zvolit postup, který aplikovali polští historičtí demografové ve zmíněné Historii Polska v číslech a pro celé 19. století počítat se zemí v hranicích před trojím dělením a nabídnout tak obrázek demografických poměrů v tomto rozlehlém a velmi důležitém regionu. Taktéž bylo možno se pokusit propočítat pro 19. století rozdíly v jednotlivých částech Uherského království rozděleného podle hranic z 20. století, abychom se něco více dozvěděli o populačním vývoji na území budoucího Rumunska, Slovenska a Maďarska. Na druhou stranu je třeba ocenit, že se Rothenbacher nerozhodl kráčet cestou Anguse Maddisona, který ve své práci vzal státy v dnes existujících hranicích a pokusil se odhadnout jejich velikost populace a HDP v dlouhých časových řadách až k počátku našeho letopočtu.[2]

Dále je třeba ocenit, že v rámci nového svazku se Rothenbacher pokusil analyzovat nejen státní jednotky, ale tam, kde jsou dostupná data (v případě Jugoslávie nebo Pobaltí), i menší celky. Díky tomuto rozhodnutí se čtenář může seznámit se zajímavými a poměrně málo známými čísly z jihoslovanských republik v době existence Jugoslávie nebo z Pobaltí v době Sovětského svazu (velmi zajímavé je např. demografické chování populace Kosova nebo Lotyšska a Estonska). Není již vinou autora, že v některých tabulkách zůstává více než polovina políček prázdná, zejména co se týče doby před rokem 1950, neboť v té době buď vůbec neprobíhala statistická šetření, případně daná území nebyla jejich jednotkou. Čtenář si klade otázku, jestli autor neměl začlenit do tohoto svazku znovu i Česko, Slovensko, Maďarsko a Polsko, ovšem tentokrát lépe zpracované. Rothenbacher tak neučinil, neboť se patrně domníval, že jejich povšechný popis přinesly dva první svazky, případně, že by již tak mimořádný rozsah publikace narostl o další desítky, ba možná stovky stránek. Vzhledem k tomu, jaké země zařadil do svého výběru, není ale jasné, proč se v názvu objevil pojem „Central and Eastern Europe", a nikoli pouze „Eastern Europe", když z kategorie „Central Europe" v knize zůstává pouze malé Slovinsko. Ostatně autor raději v textu používá kategorii „Eastern Europe" než delší variantu z názvu. Asi nejpřesnější by bylo označit svazek „Eastern and South-

2 ANGUS MADDISON, *Contours of the World Economy 1-2030 AD: Essays in Macro-Economic History,* Oxford – New York 2007.

-eastern Europe“. Zkrátka nejasností ohledně zeměpisných kategorií často se vyskytujících v historiografické produkci není čtenář ušetřen ani v tomto případě.[3]

Členění nového svazku je podobné jako v případě tří svazků předešlých: První část (s. 1–179) nabízí srovnání jednotlivých aspektů demografického vývoje regionu, přičemž převažuje text doplněný tabulkami poskytujících přehled o celém regionu. V části druhé (179–1491) jsou publikována data k jednotlivým zemím, vždy uváděná standardizovaným způsobem, doprovozená stručným obeznámením s historicko-demografickým vývojem každé země. První část pokoušející se o komparaci je rozdělena do několika kapitol: 1. General introduction, 2. Population and territory, 3. Population growth and demographic transition, 4. Marriage, legitimacy, divorce, Household and families, 5. Demographic measure and Demographic statistics. Tyto kapitoly dobře pokrývají základní oblasti zájmu demografů. Jestli je tu nějaká oblast, která mi poněkud chybí, pak se jedná o problematiku migrace. Data o migracích jsou samozřejmě velmi obtížně dostupná, nicméně představují v rámci historické demografie rychle se rozvíjející odvětví. Migrační proudy také dost často přispívají k demografickému růstu nebo poklesu více než natalita či mortalita. Další pochybnosti má čtenář v okamžiku, kdy najde v jednotlivých tabulkách předrevoluční Rusko či Sovětský svaz pouze jako jednu z kategorií, jenom občas rozdělenou na Ukrajinu, Rusko a Bělorusko. Rusko je natolik velký celek, že by si zasloužilo detailnější pohled a rozsáhlejší zpracování, případně se nabízí otázka, zda by nebylo bývalo lépe jej z celé analýzy vyjmout, třeba i z důvodu malého množství přístupných dat způsobených nízkou kvalitou statistických šetření v 19. století a utajováním těchto údajů v Sovětském svazu. Velmi malá pozornost je také věnována Turecku, zemi, v níž pro 19. století na rozdíl od většiny oblastí Balkánu statistická šetření zcela chybějí, nicméně pro dvacáté století jsou data poměrně kvalitní. Turecko je dnes jednou z největších zemí Evropy, a snad by proto bylo lepší mu věnovat více pozornosti, anebo ho podobně jako v případě Ruska nezačleňovat do analýzy vůbec. Také Turecko by

3 Podobně konfuzní je Derek H. Aldcroft, který používá místo zeměpisných názvů kategorii „evropská periferie“. Aby nebylo zmatku málo, mapa na obálce knihy zobrazuje jiné státy, než o jakých se pojednává v knize. (*Europe's Third World: The European Periphery in the Interwar Years*, Ashgate 2006). Jiný hezký příklad je *Atlas zu Geschichte Ostmitteleuropas: Zwangsumsiedlung, Flucht und Vertreibung 1939–1959* (Bonn 2010), kde čtenář očekávající, že se něco dočte i o Česku bude zklamán, neboť pod pojmem středovýchodní Evropa jeho autoři rozumějí výlučně Polsko. Dlužno přiznat, že v případě polského originálu této knihy byli autoři korektní.

bylo vhodné rozčlenit na menší celky a ukázat na velké rozdíly mezi západem a východem země, díky demograficky odlišnému chování Kurdů a Turků. Zařazení Turecka do knihy je nicméně záslužné v tom, že čtenáři umožní si uvědomit podobnosti mezi východem a západem Evropy při pohledu na rozdílnosti mezi naším kontinentem a Tureckem připomínajícím svým populačním vývojem ve 20. století země třetího světa. Díky přítomnosti Turecka si také čtenář uvědomí jeho podobnost s demografickým chováním obyvatel Albánie, Kosova a Kypru, a tedy i význam kulturních a náboženských faktorů ovlivňujících demografické chování.

Čtenáře, pro něhož není statistika pouze „odraz reality", ale často i „vytváření reality", potěší poslední kapitola věnovaná přehledu historie statistických šetření. Dovídáme se zde o vysoké kvalitě censů v Habsburské monarchii nebo na Maltě. V rámci bývalých osmanských území to bylo Bulharsko, které začalo velmi záhy provádět kvalitní statistická šetření, zatímco Řecko, ačkoli se osvobodilo z osmanského panství nejdříve, nedokázalo zavést statistická šetření po celé 19. století. Na základě nedávných případů falšování řeckých statistik se znovu vrací otázka, nakolik jsou statistická šetření nejen z Řecka, ale i z celé jihovýchodní Evropy spolehlivá. Velmi pozdě se začalo se sčítáními lidu v Rusku (1897) nebo v Turecku (1881–1893), což se odrazilo i na statistických šetřeních v Albánii nebo v Makedonii. Zajímavé jsou také informace o mezinárodních statistických kongresech konaných již od roku 1853, kterých se účastnili i zástupci většiny zemí ze zkoumaného regionu.

V rámci teoretických modelů, ze kterých Rothenbacher vychází, je na předním místě tzv. Hajnalova linie rozdělující západoevropský a východoevropský model sňatkového chování a samozřejmě koncepce demografického přechodu. Ačkoli autor zmiňuje některé studie, které Hajnalův model problematizují, sám je zřetelně jeho příznivcem, alespoň co se existence specifické východoevropské rodiny týče. Je škoda, že nezmínil i některé studie zdůrazňující i rozdíly v rámci východoevropského sňatkového modelu (např. mezi venkovem a městem).[4]

Autor bohužel někdy až příliš generalizuje, např. tvrzení o létech 1948–1989, že „rozdělení kontinentu do dvou nepřátelských mocenských bloků učinilo kulturní difuzi nemožnou" (s. 127), je nutno brát s rezervou, neboť celá řada výzkumů ukázala překvapivou prostupnost železné opony především z hledis-

4 GENTIANA KERA, ENRIKETA PANDELEJMONI, Marriage Urban Albania (During the first half of the twentieth century), *The History of the family, An international Quarterly* 2/2008, s. 126–137.

ka kulturních vlivů.[5] Podobně tvrzení, že po roce 1989 „lidé ve východní Evropě rychle přijali moderní západní vzorce sňatkového, rodinného a demografického chování, jak jasně ukazují dostupná data časových řad". (s. 127) Mohli bychom namítnout, že v některých hodnotách, např. porodnosti, náš region Západ nejen dohnal, ale i předehnal, zatímco v jiných hodnotách, např. ve sňatkovém věku nebo mimomanželské porodnosti stále nedosahuje západních hodnot. Tvrzení, že v socialistických zemích byly sice zavedeny přídavky na děti, ale „měly malý rozsah" (s. 120), je také sporné. Mnohé státně socialistické země v 70. a 80. letech nabízely velmi štědré přídavky na děti i ve srovnání se západem.[6] Také nevím, jestli je možné nazývat Albánii islámskou zemí (s. 124), nebo zda se v anglickém sociálně vědním diskurzu nepoužívá dnes spíše pojem „South-eastern Europe" místo Rothenbacherem používaného Balkánu (The Balkans), který v sobě nese řadu negativních konotací.

Můžeme shrnout, že i přes některé nedostatky se Rothenbacherův třetí díl stane pravděpodobně standardní příručkou pro všechny, kteří se budou chtít zabývat dějinami střední a východní Evropy. Doufejme, že rozšíření této velmi potřebné publikace nezabrání ani její cena, která činí neuvěřitelných 390 euro.

Stanislav Houbec
Imre Kertész Kolleg, Universität Jena

5 Viz např. WŁODZIMIERZ BORODZIEJ, JERZY KOCHANOWSKI, JOACHIM VON PUTTKAMER (Hrsg.), *„Schleichwege". Inoffizielle Begegnungen sozialistischer Staatsbürger zwischen 1956 und 1989*, Köln 2010.

6 ULF BRUNNBAUER, *Sozialistische Lebensweise, Die sozialistische Lebensweise. Ideologie, Gesellschaft, Familie und Politik in Bulgarien (1944–1989)*, Wien 2007, s. 645–648.